

Magyari Tivadar „Gondolatok és adatok”. Két jó tankönyvről

Ha valaki nem úgy jár be a tanterembe kutatómódszertant tanítani, hogy azt a maga kéjére teszi, hanem néha-néha el is gondolkodik azon, hogy vajon mitől hatékony ez a képzés, mi is a célja, az bizonyára szembesül néhány dilemmával. Itt felsorolunk egy párat, de valószínű továbbiakat is lehetne sorolni, ki-ki észjárása és tapasztalata szerint.

Az egyik ilyen dilemmát nevezzük így: *sorrend-dilemma*. Mivel kezdhető (alapozható) a fiatal társadalomkutatók módszertani képzése, *mit, milyen sorrendben* kell nekik megérteni? Hogyan fogja megérteni a mérés és statisztikai modellezés igazi hasznát a társadalmi jelenségek megismerésében, anélkül hogy előzetesen több tucatnyi fogalom tisztázódna előtte: a változók logikai-matematikai világa, a mérési szintek, skálák problematikája, az eloszlások és gyakoriságok fogalma, átlagok és a variancia? Sehogy, hacsak némi intuícióval rá nem érez, arra, hogy „szociológiailag mire mehet ki” ezeknek a fogalmaknak a megtanulása. Illetve hacsak kellő gonddal nem magyarázzák meg neki, hogy milyen világ a változók szociológiájának a világa, tulajdonképpen mit modellezünk, miért, mi célból, milyen korlátokkal. Kétségtelen, hogy a tanulást mégis „az alapokkal” kell kezdeni, már csak az alapvető szakkifejezések és matematikai fogalmak helyes elsajátítása miatt is. Csakhogy ez a kezdeti szakasz természetesen elhúzódhat, nehéz egyszerre alapokat fektetni, de közben a felépítményt sejtetni; a tanonc tanulása mechanikussá válik, sokszor hajlamos akár azt hinni, hogy az egész a tanár kedvéért és szakmai elégtételéért jó, s késik a kvantitatív szociológiai gondolkodás lényegének és izgalmainak a felismerése, csökken a motiváció.

Egy másik példa a sorrend-dilemmára: kérdőív-szerkesztést tanuljunk először vagy azt vesszük jól be, hogy mi kell, hogy történjen az adatokkal, miképpen építkezünk a változókkal a kérdőíves adatfelvétel nyomán; és akkor először foglalkozzuk a változókkal, a köztük levő interakciók kérdéseivel, s csak aztán kerüljön terítékre az, hogy az adatokat miképpen gyűjtjük össze? Mert ha kérdőív-kérdések pusztá technikájával kezdjük, a tanulók jórészt hajlamosak úgy elsajátítani néhány tényleg technikai tudnivalót, hogy hajlamosak lesznek még a későbbiekben is úgy szerkeszteni kérdőíveket, hogy közben alig gondolnak arra, hogy majd miképpen hasznosítják majd a felvett információt immár az adatmátrixban, statisztikai modellezésben. A dilemma megoldása nyilván valami óvatos, koncentrikus tanítási módszerben rejlik, vagyis vigyázni kell arra, hogy a tanuló számára egyszerre, összefonottan váljék tisztává, hogy egy technikát, milyen általános cél, hozadék, modell-építés érdekében alkalmazunk. A dilemma vagy legalább is a dilemma feloldásnak kényszere picit érződik a Babbie-féle módszertankönyv szerkezetén is. Egyes diákokat viszont zavar az, hogy a különböző témák, különféle fejezetekben vissza-visszatérnek, keverednek ebben a könyvben (Babbie, 1989, magyarul 1995).

A másik dilemma a „*technika avagy a módszer*” dilemmája. Ez tulajdonképpen nem dilemma, hanem egy átok a szociológián. Átok az, hogy a módszertani arzenál látszólag egy sor világosan

előírható, „receptelhető” tennivalóból áll. Innen származik az a téves képzet, hogy a szociológiai kutatás „könnyű”, csak éppen a technikákat kell hozzá ismerni. E gond bonyolultabb, messze túlmutat a didaktikai kérdéseken, és már Lazarsfeld és társai is aggódtak a kutatási technikák öncélú, mechanikus alkalmazása miatt. De ez történt, történik a „szociológia-művelés” tömegessé és üzletivé válásával. Sokszor maga a módszertan-oktatás is gyorstalpaló, technikai jellegű foglalkozássá válik. Egy egyetemen belül esetleg több szakon tanítják a társadalomkutatási módszereket, olykor ez olyan, mint a Marxizmus vagy a Tudományos szocializmus tantárgy volt hajdanán: mindenhol kellett tanulni. Így aztán a szociológia szakon fő tantárgy vagy fő tantárgyak sorozata, máshol melléktárgy, amit esetleg egy lelkes tanár tanít, dióhéjban, „nagyáltalánosságban”, valaki, akinek esetleg nem sok szociológusi képzettsége van. Itt két eset tipikus: az első, amikor az illető bekeményít, és az emeletes törtek és mátrixok özönét ömlesztzi, s az óra beszédképesség-fejlesztővé válik, amint megtanuljuk kiejteni egy szuszra, hogy : „he-te-ro-szke-dasztí-citás”, de egy-két hét múlva már nem nagyon tudjuk, hogy ennek a mi a köze az elméletalkotáshoz, tudásunk ellenőrzéséhez. A másik tipikus eset az, amikor az illető nem „keménykedik”, hanem langymelegen elmondja például, hogy kérdőív-kérdés van kettő féle, és pedig nyílt és zárt, vigyázzunk arra, hogy ne szuggeráljuk a választ, a minta legyen nagy és legyen jó az összetétele, és különben tessék olvasni a Babbie-t. A hallgató aztán tanársegéddé cseperedik az évek során, aztán ő is valami hasonlót fog tanítani marketingeseknek, politológusoknak, földrajzosoknak, európai tanulmányosoknak, gendereseknek, környezetvédőknek és természetesen mindenféle literátornak és filozopternek stb. Azok aztán szakemberré cseperednek, és mikor csak tehetik „közvéleményt” kutatnak, és azt hiszik, hogy a szociológus reszortsovinizmusból csóválja rosszállóan a fejét. A módszertannak – voltaképpen magának a szociológiának – a kellei, sőt alapjegyei *elrelativizálódnak*.

Harmadik dilemma: legyen közérthető a tanított módszertan (olyan amerikai, Babbie-s, amelyben a kezdő kutató nem más, mint maga „a nyájas olvasó”, akit nem szabad megerőltetni)? Vagy legyen az egész tömény homo- és heteroszke-daszticitás (plusz emeletes képletek, fel a négyzetre, ki a gyök alól, veretes episztemológiai bevezető Kuhn-ról, Popperről és Weberről)? Egyébként a Babbie-féle könyv nyilván jól oldja meg ezt a dilemmát (bár valószínű, hogy a szerző, más írásait is tekintve, egyáltalán nem volt valamilyen dilemmában, hiszen közvetlensége, példái-nak bocsánatos amerikai sekélysege arra utal, hogy minden dilemma helyett valószínű levele ezt tartotta a legjobb előadási módnak).

Más esetekben viszont sokszor, amikor a statisztikai modellezés kerülne terítékre és a Lazarsfeld-paradigma ereje és szépsége már-már sejlene, akkor jönnek és sikeresen álcázzák mindezt a függvények és intervallumok, a standardizálások (fel a négyzetre, ki a gyök alól...). Mateknek kiváló, de Lazarsfeld és a szociológia elvesz, illetve ami marad belőle, az a gólyák és a kisgyerekek száma közötti összefüggések megértéséhez elegendők talán...

... És akkor a hallgató Magyarországon és környékén kézbe vehet két *másféle* (tan)könyvet. A Moksony Ferenc-féle *Gondolatok és adatok* címűt (1999-ben), aztán Székelyi Mária és Barna Il-dikó *Túlélőkészlet az SPSS-hez* című kötetét, 2002-ben.

Mérésről, modellezésről, többváltozós elemzésről szólnak, a változók mibenlétének a tisztázásától a többdimenziós skálázásig, a logisztikus regresszióig, de a tanuló számára eleve világos, hogy mindezt miért műveli a szociológus, mindezeknek mi a köze a szociológusi tudáshoz, magához a modellált valósághoz.

És közben mindezt *el lehet* olvasni!

Illetve, a Székelyi-Barna (tan)könyv így kezdődik: „Ez a könyv nem *olvasni való*. A „felhasználót” úgy képeltük el, hogy ül a számítógépe előtt, letölti az internetről a www.typotex.hu utasításra megjelenő információs ablakból a könyvhöz tartozó adatfájlokat, behívja az SPSS programcsomagot, majd kinyitja ezt a könyvet”.

Nem az amerikai weboldalak dedósoknak szánt statisztika-kurzusáról van szó, hiszen nem mond le a szakszerű elnevezésekről, alkalmazási lehetőségek pontos tisztázásáról, a matematikai fegyelem érvényesítéséről, a modellezés és statisztikai inferencia magasabb témáiról. Inkább *élni* és nem egyszerűen „túlélni” tanítja a szakmáját jelentő módszerekkel a kezdő társadalom-kutatót. Közben emberszámba veszi, s valóban nem az alapok alapjánál kezd, feltételezve, hogy a diák be tud tölteni egy adatbázist, alapfokon kezelni tudja az adatokat az SPSS-ben, viszonylag otthonos e programcsomag „környezetében”.

Moksony Ferenc (tan)könyve pedig egy sikeres didaktikai kísérlet az öncélú módszertani technicizálás ellen, a közkeletű technikai-metodológiai félreértések ellen is, de nem is ez a lényeges érdeme: minden hasonló könyvnek ezt kellene tennie. Ami egy igazi didaktikai siker, az a könyv szerkezetében, a fejezetek egymásutániségében rejlik: megoldja tanításnak, mint gondolatvezetésnek a fentebb említett sorrend-dilemmáját. A Lazarsfeld-séma és általában a statisztikai modellek mibenléte összképében tud világossá válni az olvasó/tanuló előtt; sikerül szinte egyszerre felfedeztetni az alapokat és az indokokat a modellezés végső értelmével, s így mutatni meg az elmélettesztelés lényegét. Ez még akkor is így van, ha ezt a szerző kifejezetten csak a regresszioelemzés bemutatásán keresztül teszi. Némi SPSS-használatot is tanít a könyv. A példák egyszerűek, szociológiaiilag értelmesek: kevés példa, alaposan végigvezetve a statisztikai modellezés útján – a regresszióra kihagyva. A Székelyi–Barna-féle kötet pedig valóban a többváltozós elemzések alapvető módszereit veszi sorba, az SPSS-alkalmazásokra, azok megértésére, felhasználására és elméleti hasznosítására készítve fel az olvasót... illetve az *alkalmazót*.

FORRÁSJEGYZÉK

- Babbie, Earl (1989, magyarul 1995) *The Practice of Social Research* USA: Wadsworth (magyar fordítás: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Budapest: Balassi Kiadó)
- Moksony Ferenc (1999) *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése* Budapest: Osiris Kiadó
- Székelyi Mária, Barna Ildikó (2002) *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról a társadalomkutatók számára* Budapest: Typotex Kiadó